ETT MAGASIN FRÅN STATENS FASTIGHETSVERK NR 3–2026 75:00KR

KULTURVÄRDEN

K

Hållbara världsarv
Så förvaltas de unika miljöerna

Nytändning vid fyren
Tylö fyr får nytt liv

Värdefullt underhåll
Kulturarvet som kostar mer

Från den ljusa sidan
Solskimmer i åtta nyanser

Tar tillvara historien
Antikvariens avvägningar

Den gröna tråden
En krönika om skogens kraft

Praktverket
SUECIA

INNEHÅLL

VIPS, SÅ TAR RESAN FART

TÄNK OM DU kunde resa genom 1600-talets Sverige utan att lämna fåtöljen. Färdas från Skoklosters pampiga barockvärld via Riddarholmens palats till de gräsbeklädda Uppsala högar. Det är fullt möjligt genom att betrakta Erik Dahlbergs topografiska planschverk Suecia antiqua et hodierna. Ett praktverk med grafiska blad där många av det svenska stormaktsväldets främsta sevärdheter är avbildade. Detaljrikedomen är fantastisk. Man dras fullkomligt in i motiven, och vips tar resan fart.

Följ med in i Suecians värld i reportaget från Kungliga biblioteket, där Kulturvärden fick en unik möjlighet att på nära håll studera ett av de välbevarade exemplaren.

Missa inte heller intervjun med Anna Carver, kulturmiljöspecialist på SFV. Hon har en nyckelroll i restaureringsprojekt när det gäller att beskriva våra kulturmiljöer. Hon identifierar spåren och årsringarna från förr, förklarar historiska samband och synliggör vilket värde och vilken betydelse dessa miljöer har. Att skildra den tidsresa som våra byggda miljöer har gjort rymmer berättelser i sig. Så sjunk ner i fåtöljen och bläddra vidare. Snart är du på resande fot.

Trevlig resa!

KARIN HEDIN RÖÖS
chefredaktör

FOTO SFV/CLAES OLSSON

»Nu kan vi leva som vi lär«

FOTO IDA BORG

I augusti flyttade Statens fastighetsverk tillbaka till Bankohusen i Gamla stan efter nästan tio år vid Slussen. Vad är skälen till det, Irene Svenonius, överdirektör?
– Vi är Sveriges ledande kulturfastighetsaktör och en stor fastighetsägare. Därför kändes det inte rätt att ha huvudkontoret i en modern fastighet som vi själva inte äger. Genom att flytta tillbaka kan vi leva som vi lär. Vi visar att det går att bedriva modern kontorsverksamhet i unika byggnader. Återflytten är hållbar på flera sätt. Vi återbrukar världens äldsta riksbanksbyggnad från 1600-talet, sänker kostnaderna och skapar samtidigt ett starkt medarbetarengagemang.

Vilka är de största fördelarna för medarbetarna?
– Den största fördelen är känslan av att arbeta i en kulturhistorisk fastighet. Genom att själva arbeta i ett äldre hus får vi också en djupare förståelse för våra hyresgästers vardag och de utmaningar som följer med historiska byggnader. Det gör oss till en bättre hyresvärd och stärker vår förmåga att hitta lösningar.

Vilka utmaningar har ni stött på i samband med flytten?
– Bankohusen har byggts om och anpassats många gånger under århundradena, vilket har skapat en komplex planlösning med många trappor och korridorer. En del har vi kunnat förändra inför återflytten, medan annat är en del av husens karaktär. De största utmaningarna har varit att anpassa modern kommunikationsteknik till de tjocka väggarna samt att hinna färdigställa alla nödvändiga renoveringar.

KULTURVÄRDEN NUMMER 3, 2026

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med tio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare *Thomas Johansson*
Chefredaktör *Karin Hedin Röös*
Redaktionell produktion *Intellecta*
Redaktör *Johan Wickström*
Art Director *Sara Bidö*
Korrektur *Helena Walldow*
Texter *Elisabet Hesseborn, David Grossman, Thorsten Sandberg, Gustav Schön, Johan Wickström*
Foto *Annie Anderssson, Dan Andersson, Thomas Andréasson, Sara Asplund, Johan Bernes, Erika Bjurling, Melker Dahlstrand, Lennart Durehed, Åsa Ehlis, Anna Enberg, Thomas Fahlander, Marcus Funke, Katrin Furustig, Elisabet Hesseborn, Sara Lahtinen, Åke E:son Lindman, Länsstyrelsen Kalmar län, Claes Olsson, Sandra Lee Pettersson, Karin Hedin Röös, Gustav Schön, Håkan Stenlund, Pia Lyckeberg Ståhle, Anders Tukler, Utrikesdepartementet, Marcus Årskog*
Illustration *Veronica Ballart Lilja*
Repro *Turbin*
Tryckeri *Norra Skåne Offset*
Issn *1104-845x*
Omslaget *KB:s finaste exemplar av Suecia antiqua. Foto: Melker Dahlstrand*

Kontakta oss
Kundservice *https://order.flowy.se/statensfastighetsverk/selfservice eller 08-121 060 73*
Redaktionen *kulturvarden@sfv.se eller 010-478 70 00*
Postadress *Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm*

MILJÖMÄRKT 3041 0116 TRYCKERI

FSC MIX Pepper | Bidrar till ansvarsfull skogsbruk FSC® C092882

FOTO SFV/PIA LYCKEBERG STÅHLE

6
KOSTSAMMA RENOVERINGAR
Fastigheterna som behöver mer resurser

FOTO MELKER DAHLSTRAND

12
DAHLBERGHS SKRYTPROJEKT
Suecia antiqua skapade bilden av Sverige

FOTO MARCUS FUNKE/MADDOC PHOTOGRAPHY AB

24
VÄRLDSARVENS UTMANINGAR
Klimatförändringarna ställer nya krav

FOTO MELKER DAHLSTRAND

32
VÄRNAR OM VÄRDEN
Möt kulturmiljöspecialisten Anna Carver

BILDEN 5
Så fick Tylö fyr en nytändning

LJUSPUNKTER 22
Skimrande sol i åtta fastigheter

ANEKDOTEN 30
Överste Stobées märkvärdiga liv

RENOVERING 38
Nu ska lejonen utanför Åstorp lagas

KRÖNIKAN 39
Att känna glädje över den gröna tråden

FOTO GUSTAV SCHÖN/INTELLECTA

Elitstyrkans hemligheter på Karlsvärds fästning

I AUGUSTI HADE ”Elitstyrkans hemligheter VIP” premiär i TV4 – och Karlsvärds fästningsruin på Enholmen har återigen varit inspelningsplats. I programmet ställs 14 deltagare inför både fysiska och psykiska utmaningar under ledning av elitsoldater.

Enholmen, som ligger utanför Slite på nordöstra Gotland, har en militärhistoria som sträcker sig från 1600-talet fram till i dag. Så sent som 2011 avmilitariserades ön.

– På andra ställen har vi fått bygga upp miljöer, men här finns allt redan, säger Helena Björk, producent på Meter Film.

HUNDEN SOM **SKRÄMMER GÄSS**

VID VEGAPARKEN utanför Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm har SFV haft problem med gäss som lämnar spillning. Men nu har man kommit på en lösning: bordercollien Jenny som regelbundet vakat över platsen tillsammans med sin förare och ägare Charles Carr från Goose Management.

Bordercolliens kroppsspråk påminner om rovdjur med sänkt huvud och ibland nästan krypande framåt. Gässen uppfattar henne därför som ett hot. Resultatet är att gässen i princip har försvunnit, vilket gör området mer trivsamt för de många besökare som använder platsen. Och det lyckade resultatet har också lett till att Jenny fått fler uppdrag för SFV.

FOTO CHARLES CARR/GOOSE MANAGEMENT

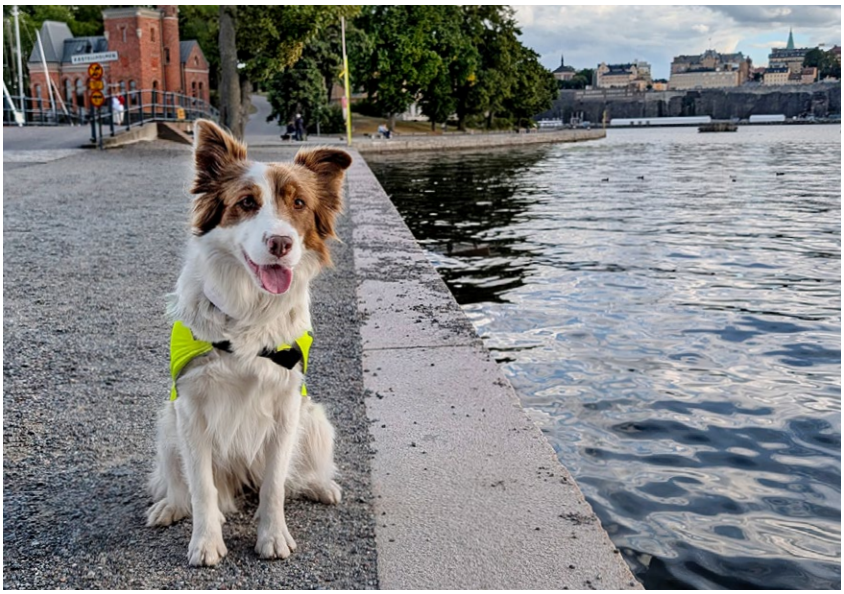

FOTO LÄNSSTYRELSEN KALMAR LÄN

KALMAR SLOTT FÅR SKYDDSMÄRKNING

KALMAR SLOTT, som förvaltas av SFV, är en av 31 kulturegendomar i Kalmar län som har valts ut för att märkas med den internationella skyddssymbolen Blue Shield, den blåvita skölden. Symbolen ska vara en tydlig signal för stridande parter att egendomen ska skyddas från skador.

Den 25 juni sattes märket på plats vid slottet vid en ceremoni där företrädare för Länsstyrelsen, Kalmar slott och SFV deltog.

– Den blåvita skölden visar att kulturarvet är skyddat enligt folkrätten och hjälper oss att uppmärksamma dessa platsers särskilda värden, säger Irene Svenonius, överdirektör vid SFV.

FOTO SFV/DAN ANDERSSON

Tylö fyr tändes på nytt

DEN 15 AUGUSTI tändes Tylö fyr, utanför Halmstad, för första gången sedan 1968. Fyren stod klar 1870 och vägledde sjöfarten längs Hallandskusten i nästan ett sekel innan den släcktes.

SFV hade bjudit in allmänheten till den tillfälliga tändningen, vars syfte var att uppmärksamma både fyrens historia och det arbete som pågår för att utveckla platsen för framtiden.

– Vi vill hitta ett långsiktigt sätt att ta hand om kulturmiljön och samtidigt skapa mer liv och närvaro på fyrplatsen, med stor hänsyn till öns naturvärden, säger Johan Staberg, fastighetschef vid SFV.

Förhoppningen hos SFV är att fler ska engagera sig i Tylö fyrs framtid och därigenom på sikt skapa ett lokalt engagemang kring fyrplatsen.

FOTO: OLSEV

KULTURARV SOM KOSTAR

På Riddarholmskyrkan i Stockholm pågår nu det komplicerade arbetet att ta ner och renovera gjutjärnsspiran.

Sveriges mest värdefulla kulturbyggnader står inte kvar av sig själva. Underhållsbehovet är väldigt stort. Tack vare ett tillfälligt extraanslag på 450 miljoner kronor har Statens fastighetsverk kunnat hantera några av de mest angelägna åtgärderna. För framtiden är finansieringen dock oklar.

TEXT *David Grossman*

FOTO SFV/ANNIE ANDERSSON

På Kina slott i Drottningholms slottspark har väder och klimat slitit på fasadytorna. Här pågår nu ett varsamt renoveringsarbete för att slottet ska få sin ursprungliga färg. Arbetet pågår i fyra etapper och ska vara klart 2027.

FOTO SFV/PIA LYCKEBERG STÅHLE

Underhåll av en fastighet är dyrt, det vet alla fastighetsägare. Pengar till alla nödvändiga åtgärder kommer mestadels från hyror och avgifter och här skiljer sig inte Statens fastighetsverk från andra fastighetsägare. Men i SFV:s bestånd finns även 160 fastigheter med närmare 1 300 byggnader som inte kan bära sina egna kostnader – de kallas för bidragsfastigheter.

Ett namn som för tankarna till stöd och bistånd. Och det är också vad det är. Utan särskilt riktade medel riskerar många av Sveriges äldsta och mest värdefulla kulturbyggnader från Bodens fästning i norr till Kiviksgraven i söder att förfalla.

– Ja, kulturarvet står inte kvar av sig självt, konstaterar Max Elger, generaldirektör för SFV.

Han är bekymrad över att en stor del av landets fornlämningar, gravfält, slott, kyrkor och befästningar sakta men säkert blir så pass eftersatta att de till sist inte kan besökas.

– Lossnar det stora stenar från fasader och murverk där människor rör sig kan det ju ta en ände med förskräckelse. Det kan resultera i att vi kan behöva stänga allt fler fastigheter för allmänheten för att det helt enkelt är för farligt att vistas där, säger Max Elger.

HÖSTEN 2023 fick SFV ett extra anslag från regeringen på totalt 450 miljoner kronor för perioden 2024–2026 riktade till bidragsfastigheter. Ett välkommet anslag som gjort det möjligt att ta itu med projekt som legat och väntat.

Men Max Elger skulle helst se att regeringen generellt över tid höjde anslagen till bidragsfastigheter.

– Det skulle vara väldigt mycket bättre om det fanns förutsebarhet i vår budget. Då kan vi bättre planera och optimera vårt arbete över tid. Nu får vi en ryckighet i arbetet när man får anslag en kort period och då kan inte resurserna nyttjas på bästa sätt.

Om det sett bra ut för åren 2024 till och med 2026 så ser det rätt dystert ut för 2027. I år ligger anslagsnivån till bidragsfastigheter på 515 miljoner kronor, men till 2027 sjunker den till 265 miljoner kronor, alltså ungefär hälften. En utveckling som SFV varnat för länge.

FOTO IDA BORG

Max Elger, generaldirektör för SFV.

– Det kommer tyvärr bara att räcka till akut nödhjälp. Vi kommer inte att kunna utföra adekvat underhåll, säger Max Elger.

HAN VAR SJÄLV finansmarknadsminister mellan november 2021 och oktober 2022. Har han då inte en förståelse för att

Utö hus är en senmedeltida borg i flera våningar, belägen på Arnö i Mälaren. Här har 18 fönster kunnat renoveras med hjälp av pengar ur det utökade anslaget.

FOTO SFV/SARA LAHTINEN

Fönsterbågarna i Utö hus var i mycket dåligt skick och fick tas till verkstad för lagning, kittning, målning och byte av trasigt glas.

regeringen har många utgiftsposter och måste göra prioriteringar i sin budget?

– Jo, självklart, så är verkligheten, men man ska vara medveten om att problemen växer över tid. Man kan slarva lite med underhållet i fem eller i vissa fall tio år, men till sist hinner verkligheten i kapp och i vårt bestånd har vi nått den tidpunkten nu, säger Max Elger.

Utmaningen, menar Max Elger, ligger också i att SFV:s uppdrag vuxit. I dag förvaltar SFV ett betydligt större och mer komplext bestånd bidragsfastigheter än när nuvarande finansieringsmodell etablerades.

– Då måste vi ställa oss frågan vilket slags kulturarv vi vill ha i det här landet, och det är en resursfråga så det är bra att den kommer upp på bordet.

VAD HAR DÅ SFV gjort med de 450 miljoner kronor som man fick i extra tilldelning? Ett av de större projekten är Riddarholmskyrkan, en av Stockholms äldsta bevarade byggnader. Här pågår nu arbetet med att ta ner den stora gjutjärnsspiran. Den ska saneras från miljögifter och asbest. Samtidigt ska sprickbildningar och korrosion åtgärdas.

Andra större och kostsamma åtgärder är renoveringarna av Stockholms och Drottningholms slott och även Hagaparkens byggnader i Stockholm. Men i det mer fördolda finns även byggnader som inte har så många besök men inte desto mindre har stora behov av renoveringar.

FOTO ANDERS TUKLER

Cecilia Wretling, fastighetsförvaltare på SFV i Uppsala.

SOM UTÖ HUS på Arnö i Mälaren söder om Enköping. En plats man når med bilfärja. Här ute ligger ett av Sveriges bäst bevarade stenhus från medeltiden, uppfört av en adelssläkt som bostad. Sedermera även sädesmagasin och till sist en tom byggnadsminnesförklarad byggnad där ingenting får ändras.

2015 tog SFV över ansvaret för Utö hus från Riksantikvarieämbetet. Cecilia Wretling, fastighetsförvaltare på SFV:s Uppsalakontor, var redan då orolig för skicket på huset och även en närliggande förrådsbyggnad från 1700-talet.

– Det kändes inte bra att efter en vinter åka ut med farhågor om att byggnaden låg på marken, säger Cecilia Wretling.

FÖNSTREN I STENHUSET var rejält eftersatta och när SFV fick det utökade anslaget kunde Cecilia Wretling äntligen kontakta entreprenörer för att göra nödvändiga räddningsinsatser.

– Vi har renoverat stenbyggnadens 18 fönster som var i mycket dåligt skick. Fönsterbågarna togs till verkstad för trälagningar, för byte av trasigt glas, kittning och målning, säger Cecilia Wretling.

FOTO SFV/ERIKA BJURLING

Fönsterkarmarna på Utö hus har varsamt renoverats med ny linoljefärg och tjära.

Fönsterkarmarna, kanske 200 år gamla, renoverades varligt med ny linoljefärg och tjära. Parallellt renoverades även förrådsbyggnaden – en röd, byggnadsminnesförklarad timmerstuga. Fasaden och taket hade stora rötskador. Timmerarbetare bytte allt ruttet trä, la ny takpanel, återanvände samma tegelpannor och till sist fick huset en strykning röd färg.

Nu känner Cecilia Wretling inte samma oro inför vintern som kommer.

ÄVEN JOHAN STABERG, fastighetschef för SFV i Göteborg, är mindre orolig inför vintern. Han och kollegorna på kontoret har under flera resor ut till Nya Älvsborgs fästning sett hur mursten släppt och hur puts från tornet riskerat att rasa ner på besökare.

– Det var nära att vi stängde ner för besök eftersom tornet var i så dåligt skick. Takfoten är en träkonstruktion som var väldigt sliten och putsen ovanför var på väg att ramla ner. På vissa ställen hade vi nätat upp för att minska riskerna, säger Johan Staberg.

Namnet Nya Älvsborgs fästning kan förleda tanken, eftersom befästningen började byggas redan 1653 för att försvara staden mot den danska flottan, som hade försökt spärra Göteborg från sjösidan. Den nya fästningen ersatte då Gamla Älvsborgs fästning som uppfördes på 1300-talet.

Med så gamla byggnader är risken stor att murbruken vittrar ner. Ett stort ras inträffade våren 2022. En morgon låg muren ner efter en frostnatt.

– Vi påbörjade en akut lagning som stod klar 2024 på våren och när vi fick extra tilldelning av medel kunde vi fortsätta med tornet, där takfoten var i dåligt skick och putsen ovanför var på väg att ramla ner, säger Johan Staberg.

FOTO SFV

Johan Staberg, fastighetschef för SFV i Göteborg.

Nu är hela tornet genomgånget och säkrat med ny puts. När Johan Staberg får frågan om man nu är klar med renoveringen av hela fästningen skrattar han till.

– Det vi lagade av muren var 15 meter, vi har väl cirka 400 meter till att se över.

Han konstaterar att renoveringar av fästningar och gamla skansar är ett evighetsprojekt.

– När man gått ett varv är det dags att börja om igen. Fästningar och gamla skansar är oerhört kostsamt underhåll, inte minst de som ligger till havs, säger Johan Staberg.

Vindarna är starka och med dessa följer fukt och salt som tränger in i porösa material som sten, tegel och puts. Saltkristallerna expanderar och spränger bokstavligen materialet inifrån. Det kallas för saltsprängning och är en av de mest destruktiva processerna för historiska murverk.

Även klimatförändringarna med ökad nederbörd, fuktighet och intensivare regn gör att kalken i puts och murbruk lakas ur fortare och det påverkar murverken negativt.

JOHAN STABERG påpekar även att det är oerhört kostsamt att arbeta ute på en ö. Allt material ska läggas på båt och köras ut. Väl framme bärs ofta material, redskap och ställningar fram för hand eller på kärror, och sedan ska byggavfallet fraktas tillbaka. På fastlandet går det att köra fram en lastbil eller kranbil eller betongbil inpå huset.

– Vi räknar med fyra gånger kostnaden jämfört med att arbeta på land. Det kan också bli ännu dyrare när det är svårtillgängliga fästningar. Det fanns

väl ett skäl till att man byggde dessa befästningar så svårintagliga som möjligt, säger Johan Staberg.

Precis som Max Elger önskar han att de extra anslagen var permanenta.

– Det skulle verkligen underlätta vårt arbete med kontinuitet så att vi kan planera framåt. Nu blev det en rivstart och det är inte alltid så lätt att skaka fram entreprenörer som kan med kort varsel.

UNDER DE SENASTE åren har SFV genomfört ett antal åtgärder för att minska belastningen på bidragsanslaget. Bland annat har en del fastigheter fått en ny klassificering, vilket innebär att deras kostnader inte längre behöver täckas av bidragsanslaget. Fastigheterna får då samtidigt ökade möjligheter till intäkter. Två aktuella exempel är Landskrona citadell och Borgholms slottsruin.

Med en begränsad kassa för 2027 och nästan obegränsade behov måste det förstås göras prioriteringar. Just nu finns det stora behov att åtgärda brister på Bohus och Varbergs fästning.

– Det är tråkigt om man behöver stänga till exempel museet på Varbergs fästning på grund av säkerhetsrisker vid vägarna in till fästningen. De platser som inte har verksamhet kommer längre ned i prioriteringsordningen. Men så ser verkligheten ut, vi går en svår balansgång där kulturvärden står kontra pengar, säger Johan Staberg. ✶

Med extraanslaget har tornet i Nya Älvsborgs fästning renoverats och säkrats med ny puts.

FOTO JOHAN BERNES

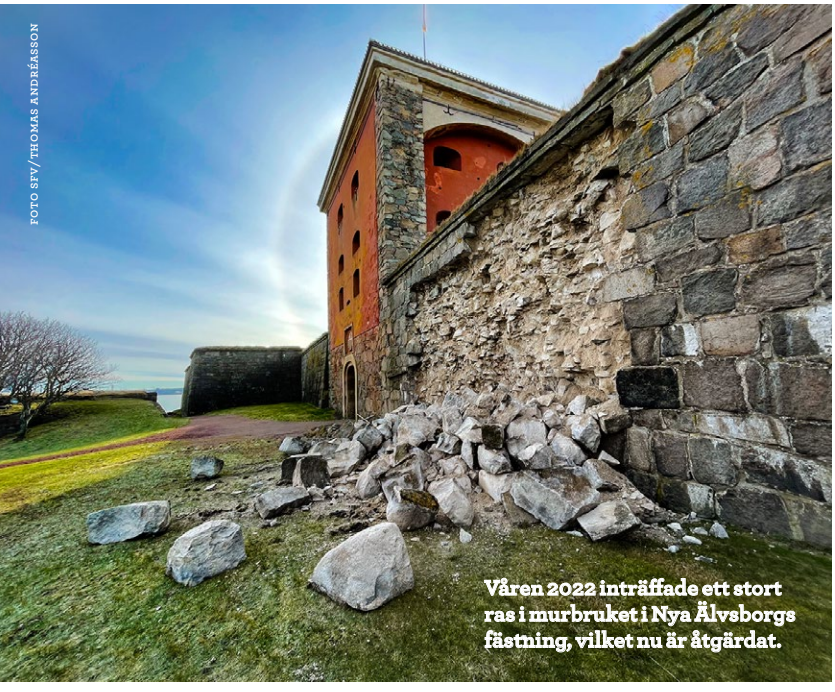

FOTO SFV/THOMAS ANDRÉASSON

Våren 2022 inträffade ett stort ras i murbruket i Nya Älvsborgs fästning, vilket nu är åtgärdat.

FOTO SFV/ERIKA BJURLING

Den lilla förrådsbyggnaden intill Utö hus är byggnadsminnesförklarad och kunde också renoveras i samband med att entreprenörer var på plats för att åtgärda fönstren på huvudbyggnaden.

STORSLAGET SIDOPROJEKT

Få böcker har betytt mer för bilden av Sveriges historiska miljöer än Suecia antiqua et hodierna. Erik Dahlberghs storslagna planschverk visar 1600-talets ståtliga byggnader och stadsmiljöer i detalj. Men det var ett mödosamt projekt som tog nästan 70 år att genomföra och som aldrig helt slutfördes.

TEXT *Johan Wickström* FOTO *Melker Dahlstrand*

Palatium Ordinis Equestris Berbem versus

Egentligen var det bara en hårsmån från att en stor del av Sveriges historiska minne smältes ned. Året var 1721 och Sverige var bankrutt efter Karl XII:s krigshärjningar. Staten behövde inventera alla rikedomar i landet och någon tjänsteman på det nyinrättade Riksens ständers kontor hittade flera hundra kopparplåtar i ett hörn. Det skulle kunna inbringa en del pengar om man smälte ned och sålde metallen utomlands, var tanken.

Men som tur var gick dessa planer inte igenom. Någon mer klarsynt medarbetare såg att det var Erik Dahlbergs livsverk som låg här i plåtform, Suecia antiqua et hodierna (Det forna och nuvarande Sverige). Verket kunde kanske inbringa en slant i tryckt form, tänkte man. Allt var ju klart och förberett. Upplagan bestämdes till 600 ex.

– Det var tur för oss. Det är ett av de viktigaste verken i svensk bokhistoria. Suecian är den viktigaste visuella, verklighetsnära beskrivning vi har av Sverige från denna tid, säger Jonas Nordin, professor i bok- och bibliotekshistoria och författare till ett par böcker om Suecians tillkomst.

VI SES PÅ Kungliga biblioteket i Stockholm för att titta på ett av de tjusiga originalexemplaren av Suecian, vars första upplaga kom ut 1729. De 353 planscherna i denna bok har präglat bilden av Sverige under 1600-talet. Och de flesta svenskar har nog någon gång sett bilderna – antingen i bokform eller på papperskassar, reklamblad eller webbplatser.

Jonas Nordin, professor i bok- och bibliotekshistoria vid Lunds universitet.

Även här i Kulturvärden är Suecian givetvis en återkommande referens.

I Suecian finns bilder på byggnader, stadsvyer och fornlämningar. Dahlberghs tanke var att täcka in både den gamla forntida historien och den moderna tiden. Det låg i linje med den rådande göticismen, en tankeströmning som lyfte Sveriges storslagna forntida arv och som passade väl in i stormaktens självbild.

Men tyngdpunkten i boken ligger på den moderna byggnadskonsten. Det var framför allt det som Erik Dahlbergh var intresserad av. Dahlbergh fick dock aldrig se det färdiga verket i tryckt form, eftersom han dog 1703 efter att ha arbetat med Suecian i drygt 40 år.

FÖDD 1625 VAR Erik Dahlbergh samtida med den svenska stormaktstidens uppgång. Sverige gick under 1600-talet från en fattig bondenation till en spirande och allt rikare stormakt i takt med nya krigsvinster. Adelsklassen växte och blev rikare och byggde alltmer storslagna palats och herresäten, vilket framkommer tydligt i Suecian.

Suecia antiqua innehåller avbildningar av både den moderna arkitekturen och fornlämningar. Uppsala högar är ett exempel på det senare. Men bilden innehåller en hel del felaktigheter, som fick kritik redan i samtiden. Istället för tre större och fem mindre högar avbildades åtta jämnstora högar. Även proportionerna mellan kyrkan och högarna är missvisande, vilket förklaras av den komplicerade framställningsprocessen.

Titelbladet till en tidig tryckning av Suecia antiqua, bunden i det stående format som Dahlbergh själv hade

MÅLNING DAVID KLÖCKER EHRENSTRAHL

Erik Dahlbergh, född Jönsson, gjorde en märkvärdig militär karriär under stormaktstiden och blev adlad 1660. Arbetet med Suecian skötte han vid sidan av.

Men synen på Sverige utomlands var trots det fortfarande ganska tveksam. Det spreds många nidbilder av de barbariska och okultiverade svenskarna.

Bilden av Sverige behövde stärkas ansåg många ledande personer, och i mars 1661 fick Erik Dahlbergh ensamrätt att ge ut ett planschverk över Sverige. Förebilderna fanns i Tyskland och Frankrike, där liknande topografiska planschverk nyligen publicerats och som Dahlberg blivit inspirerad av under sina vistelser där.

”Utlänningarna böra få se, hur mycket stort och vackert finnes inom vårt fädernesland”, skriver Dahlbergh i sin ansökan om att ge ut boken som han skickade till förmyndarregeringen efter Karl X Gustavs död 1660.

– Man skulle kunna tro att Suecian var ett beställningsverk från statens sida, men det mesta talar för att det var Dahlberghs eget initiativ, säger Jonas Nordin.

Och de första åren fick Dahlbergh inget bidrag för sitt omfattande arbete, som innebar att han åkte land och rike runt och tecknade av landets viktigaste byggnader och miljöer – samtidigt som han hela tiden hade ”vanliga” jobb att sköta.

Hur hamnade han i denna situation?

Kamrersonen Erik Dahlbergh var en av stormaktstidens mest märkvärdiga personer. Efter föräldrarnas död skickades den 12-årige Dahlbergh (då Erik Jönsson) till Hamburg för att gå i skriv- och räkneskola. Som 22-åring började han som ingenjör i fortifikationen, vilket var början på en lång militär karriär.

En viktig del i fortifikationsjobbet var också att teckna och rita. 1655 blev han utsedd till generalkvartersmästare under Karl X Gustavs krig mot Polen. Han följde kungen under fälttåget och dokumenterade krigshändelser, stadsplaner och bataljuppställningar. Det blir också Dahlbergh som tecknar av Karl X Gustavs stora begravningståg efter hans död 1660.

– Det är nog när han tecknar av begravningståget i Stockholm som idén till Suecian kläcks. En del av husbilderna i detta mäktiga panorama – 4,8 meter långt – återanvänds i Suecian, säger Jonas Nordin.

Under 1660-talet tar arbetet med Suecian fart. Den nyadlade Dahlbergh – numera överstelöjtnant vid Södermanlands regemente – börjar i Stockholmstrakten och sedan utvidgar han resorna till Sörmland och Uppland.

Merparten av teckningarna gör han själv, men i vissa fall tar han hjälp av assistenter.

GRAVYR JEAN MAROT/KB

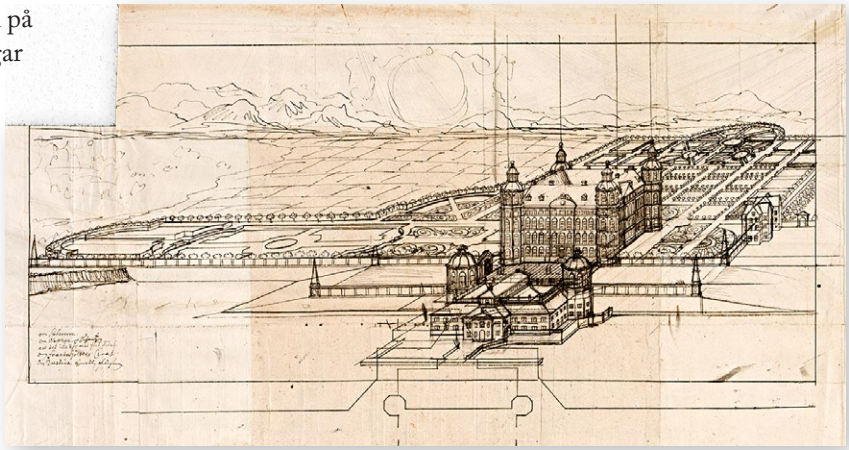
Drottning Kristinas triumfbåge, vid nuvarande Gustav Adolfs torg, som restes till hennes kröning 1650. I bakgrunden syns slottet Tre kronor.

»Skisserna görs om till renritningar hemma vid skrivbordet. Med penna och bläck förfinar han motivet och med linjal skapar han fågelperspektiv.«

Arbetssättet är detsamma: han tecknar av motiven på plats med blyerts. Skisserna görs om till renritningar hemma vid skrivbordet. Med penna och bläck förfinar han motivet och med linjal skapar han fågelperspektiv. Denna renritning låg sedan till grund för den slutliga förlagan.

Under processen finslipades detaljerna. Samtidigt kunde vissa delar tas bort från bilden, som perifera ekonomibyggnader, medan andra saker rättades till, till exempel en ojämn fönsterrad.

”Ibland måste man hjälpa upp den en aning för att få fram en sak bättre, och det är inte någon som lägger märke till det”, skrev Dahlbergh långt senare i ett brev till en av sina gravörer.

Renritningen av Skoklosters slott. Vid arbetet använde han en projektion med en baslinje och olika flyktpunkter för att få rätt proportion. Arbetet har krävt flera ark.

Den tryckta versionen av Skoklosters slott, där gravyrplåten blev klar 1674. Carl Gustaf Wrangels slott är det största privatpalats som någonsin byggts i Sverige.

GRAVYR ADAM PERELLE/KB

I Suecian är 90 av landets då cirka 100 städer avbildade. Här är Nyköping, där man bland annat kan se Nyköpings slott som brann ned 1665 i den stora stadsbrand som ödelade stora delar av staden.

»Under 1698 påbörjades tryckningen av den första delen i en upplaga på 1 500 ex. Men pappret räckte bara till de första 112 sidorna, sedan slutar allt mitt i en mening.«

På hösten 1667 reste han till Paris för att producera de första tryckplåtarna. Han anlitade några av tidens främsta gravörer, som också skulle gravera Dahlberghs bilder till ett verk om Karl X Gustavs liv, vilket egentligen var mer prioriterat. Men när Dahlbergh ändå var där passade han också på att börja göra några strategiskt valda plåtar även för Suecian, som palatset Makalös och Wrangelska palatset. Tanken var att de mest förnäma adelsmännen därmed skulle kunna ge honom lite finansiellt och moraliskt stöd för det omfattande projektet.

– Provtrycken skickades sedan mellan Paris och Stockholm i olika omgångar. Det var en lång och omständlig process – det kunde ta flera månader i varje riktning, säger Jonas Nordin.

I MITTEN AV 1670-talet avbryts projektet. Den nya kungen Karl XI utnämner Dahlbergh till chef för fortifikationen och han blir ansvarig för landets fästningsbyggnationer. Samtidigt utbryter ett nytt krig mot Danmark.

– Dahlbergh kan bara ägna sig åt Suecian när det är fred. När det är krig ligger arbetet nere. Det här är hela tiden ett sidoprojekt för honom, konstaterar Jonas Nordin.

En bit in på 1680-talet drar arbetet igång igen med förnyad kraft. Då har Dahlbergh för första gången fått ett fast anslag och kan anställa en gravör i Stockholm, så att han slipper sända teckningarna till Frankrike.

Planen var att verket skulle ges ut i fyra delar med olika geografiska områden, men i slutändan blev bara tre delar klara: Stockholm och Uppland; Södermanland och Norrland; samt Götaland och södra Sverige. Tanken var även att det skulle bli en sammanhängande text. Det påbörjades i omgångar av olika personer under decenniernas gång, men texten blev aldrig klar.

UNDER 1698 PÅBÖRJADES tryckningen av den första delen i en upplaga på 1 500 ex, där även en del av den tänkta texten fanns med. Men pappret räckte bara till de första 112 sidorna, sedan slutar allt mitt i en mening. Resterande papper hade brunnit upp i den stora slottsbranden 1697 – och papper var den dyraste delen i produktionen under denna tid.

På våren 1702 tar den nya kungen Karl XII ifrån Erik Dahlbergh uppdraget som ansvarig för Suecian. Han var då generalguvernör i Riga.

– Att bli fråntagen uppdraget tar hårt på Dahlbergh. Bara ett halvår senare dör han. Sedan fortsätter projektet i ytterligare 12 år, till 1715, innan det självdör. Det finns inga pengar kvar och gravören får ingen lön, trots att han skriver ett vädjande brev till kungen, säger Jonas Nordin.

Kopparplåtarna läggs på förvaring i väntan på bättre tider.

PÅ KB FINNS ett tjugotal äldre exemplar av Suecian. Framför sig har Jonas Nordin en av de finaste utgåvorna, med ett blått sammetsband med guldsnitt, tänkt som statsgåva till den kejserlige riksvicekanslern Friedrich Karl von Schönborn-Buchheim. Denne hann dock åka hem innan upplagan blev klar.

– Ofta har Suecian kritiserats för att överdriva. Det är ju delvis sant, men det måste bedömas från fall till fall. Det är ett väldigt högt källvärde på vissa

TRYCKPROCESSEN

Dahlberghs förlagor överfördes till kopparplåtar genom en komplicerad etsningsprocess, som påbörjades i Paris 1667. Därefter var det dags för tryckning. På bilden ser vi en kopparstickares verkstad i Paris på 1640-talet. Tryckfärgen arbetades in i plåten som sedan lades i pressen med ett pappersark ovanpå. Trycket gör att pappret, som var fuktat, tränger ned i fördjupningarna och tar upp färgen. Hela processen måste göras om för varje nytt tryck.

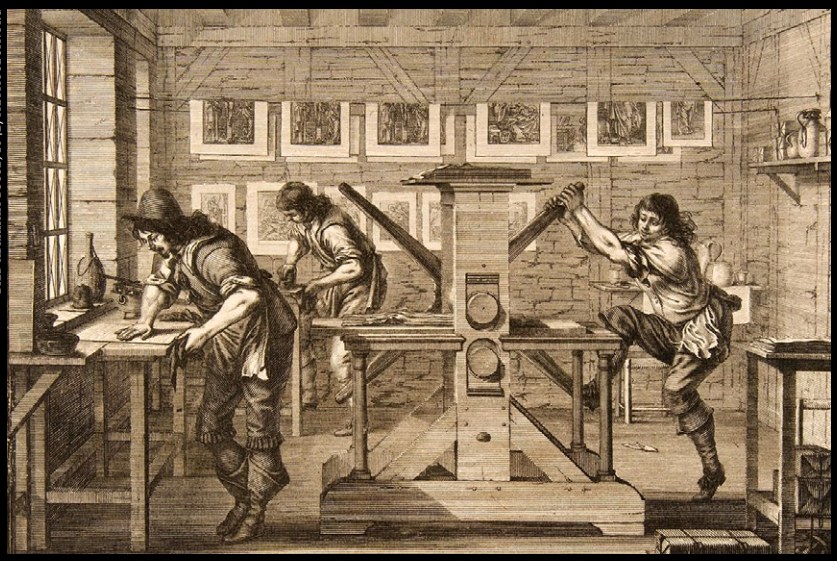

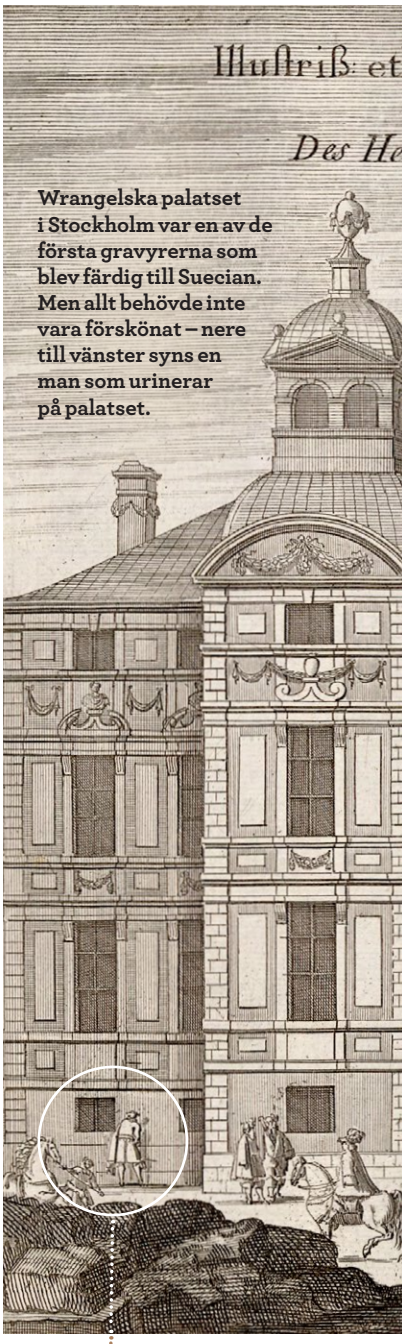
BILD ABRAHAM BOSSE, 1642/METMUSEUM.ORG

Från början var det tänkt att Suecian skulle innehålla en omfattande textdel, på svenska och latin. Man hann trycka 112 sidor fram till 1701, därefter avstannade arbetet.

»Med sina brister och förtjänster är Suecian en av våra viktigaste bildkällor till Sveriges historia. Den ger ständigt ny information till den som ger sig tid att studera bilderna.«

Jonas Nordin visar hamnanläggningen vid Drottningholms slott som aldrig blev slutförd.

RITNING JEAN MAROT/KB

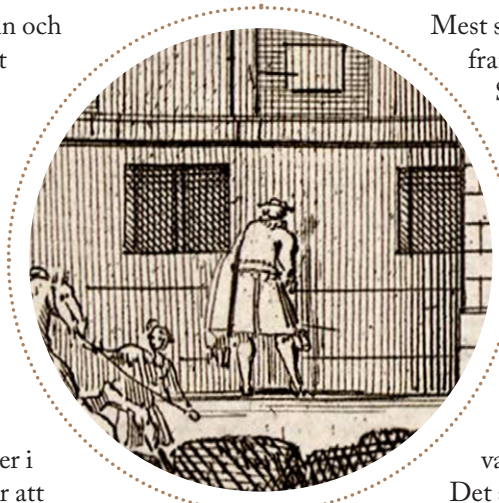
Wrangelska palatset i Stockholm var en av de första gravyrerna som blev färdig till Suecian. Men allt behövde inte vara förskönat – nere till vänster syns en man som urinerar på palatset.

bilder, på andra inte, säger Jonas Nordin och pekar på en av bilderna på Riddarhuset i Stockholm.

– De här flyglarna finns inte i dag och byggdes aldrig. Men de var planerade. Det är ju det tänkta idealtillståndet han ville avbilda. Men ibland blev det inte som planerat.

Han bläddrar fram till Drottningholms slott där en hamnanläggning utgör förgrunden.

– Så där såg det aldrig ut. Men på 1930-talet, när det var lågt vattenstånd, så dök det fram en massa pålrader i vattnet. Det visade sig att man pålat för att bygga den här anläggningen under 1680-talet, men eftersom det var dybotten så gav man upp, säger Jonas Nordin.

Mest skevheter finns i de äldre gravyrerna som fransmännen utförde. De hade ju aldrig varit i Stockholm och lade till detaljer som var helt främmande i ett svenskt sammanhang, som till exempel franska klädedräkter och medelhavsvegetation.

– Med tanke på hur komplicerat det var att göra verket är det ändå fascinerande hur pålitliga bilderna är, säger Jonas Nordin.

PÅ BILDERNA KAN man också få syn på folklivet som det kunde te sig. Det är ofta flanerande människor som pratar med varandra och hästvagnar som står och väntar. Det skulle vara mycket folk och karosser utanför ”sådene store herrars dörrar”, tyckte Dahlbergh. Men allt behövde inte vara förskönat: på bilden av Wrangelska palatset står en man och urinerar mot väggen.

En central tanke med Suecian var att det skulle påverka bilden av Sverige utomlands.

– Sverige ville förstärka sin position, men det är tveksamt om det ledde till det. Det var så få som fick tillgång till verket, säger Jonas Nordin.

Men påverkan i Sverige har nog varit desto större. Under århundradenas lopp har verket tryckts om i flera omgångar och har haft en väldigt stor spridning. Det är främst genom bilderna från Suecian som vi kan få grepp om de historiska miljöerna från 1600-talet, till exempel hur slottet Tre Kronor såg ut exteriört.

Och intresset är fortsatt stort efter 300 år. På KB finns sedan drygt 20 år en digitaliserad version av Suecian och det är en av bibliotekets mest besökta sidor.

– Med sina brister och förtjänster är Suecian en av våra viktigaste bildkällor till Sveriges historia. Den ger ständigt ny information till den som ger sig tid att studera bilderna. ✷

KB:s finaste exemplar av Suecian är bundet i blå sammet och med förgyllda övre snitt. Det var ursprungligen tänkt som en statsgåva.

FORM: SOLSKIMMER

Välkommen till solsidan – där vi ser det från den ljusa sidan. Där ljuset silar sig och spelar genom blad och fönster i kultur- och natur-arvet. Och där solen ger liv även när ingen ser.

TEXT Elisabet Hesseborn

TJEVLAVIKEN, JOKKMOKK
I Jokkmokk lyser midnattssolen med ett ljust vackert sken hela natten över ruthuggningen vid Tjevlaviken. Ruthuggning är en metod att avverka i skogen på ett mer hållbart sätt. Skogen delas in i rutor där varannan ruta lämnas orörd. Då mildras hyggets effekter, som vind, stekande sol och läckande koldioxid. Solklart eller hur?

FOTO SFV/SARA ASPLUND

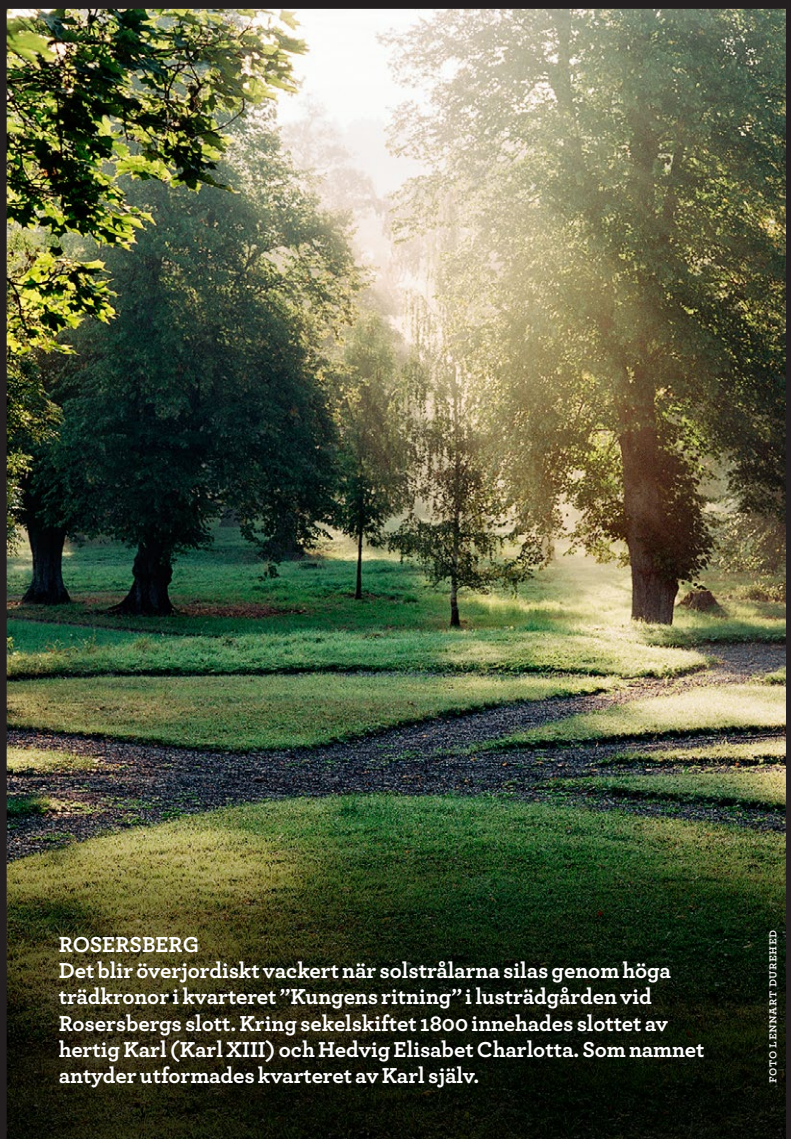
NATIONALMUSEUM
Nationalmuseum har två ljusgårdar, vars uppgift det var att föra in solljuset till museets inre delar. På 1960-talet byggdes den södra igen, men efter en omfattande renovering fick bland annat ljusgårdarna nya glastak. 2018 öppnade Friedrich August Stülers 1860-talsbyggnad i helt nytt ljus.

FOTO SFV/KATRIN FURUSTIG

LINNEANUM
I det stora orangeriet på Linneanum vid Uppsala botaniska trädgård kastar växterna skuggor över dörrparet in till Linnés minnesrum. Kanske är det Linnés egna lagerträd, nu cirka 250 år gamla, som kastar dem? Sommartid flyttas de stora växterna ut i trädgården, men så här på hösten har de fått flytta in igen.

FOTO THOMAS FAHLANDER

ROSERSBERG
Det blir överjordiskt vackert när solstrålarna silas genom höga trädkronor i kvarteret ”Kungens ritning” i lusträdgården vid Rosersbergs slott. Kring sekelskiftet 1800 innehades slottet av hertig Karl (Karl XIII) och Hedvig Elisabet Charlotta. Som namnet antyder utformades kvarteret av Karl själv.

FOTO LENNART DURÉHED

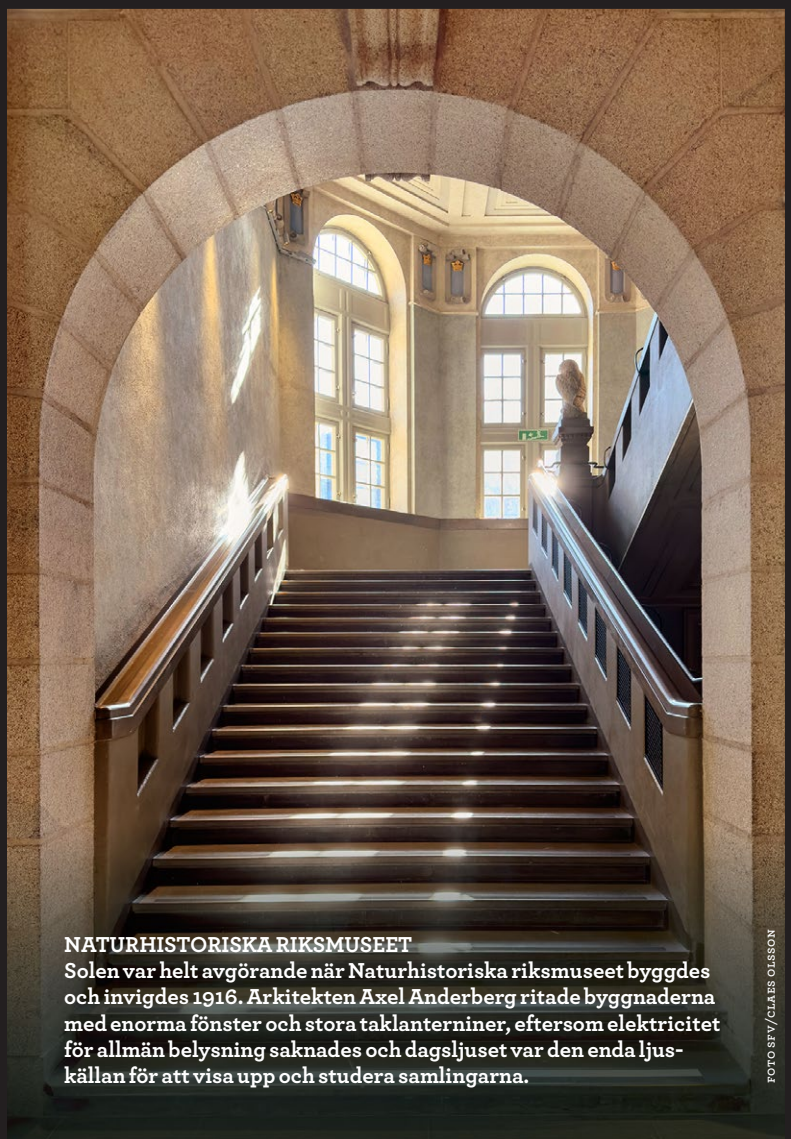
ORNÄSLOFTET
I den tidiga höstmorgonen går solen upp över sjön Runn och får löven att glöda i kapp med de röda väggspånen på loftbyggnaden vid Ornäs gård. Den röda färgen har den haft sedan 1726, då ägaren Jacob Brandberg lät iordningställa loftet från tidigt 1500-tal som ett minnesmärke över Gustav Vasas flykt i Dalarna.

FOTO ÅSA EHLIS

SKOKLOSTERS SLOTT
Som ett stilleben står snickarbänken kvar i den ofullbordade salen på Skoklosters slott. Här i den 325 kvadratmeter stora blivande festsalen är det bara solen som glänser. Praktbygget avstannade när byggherren greve Carl Gustaf Wrangel dog 1676. Hantverkarna lämnade sina verktyg framme och kom aldrig mer tillbaka.

FOTO SFV/ELISABET HESSEBORN

NATURHISTORISKA RIKSMUSEET
Solen var helt avgörande när Naturhistoriska riksmuseet byggdes och invigdes 1916. Arkitekten Axel Anderberg ritade byggnaderna med enorma fönster och stora taklanterniner, eftersom elektricitet för allmän belysning saknades och dagsljuset var den enda ljuskällan för att visa upp och studera samlingarna.

FOTO SFV/CLAES OLSSON

MÄLSÅKERS SLOTT
Ett tomt soffhörn har fått påhälsning av solstrålarna. Slottets historia sträcker sig från 1600-talets stormaktstid till norskt hemlighetsmakeri under andra världskriget. I början av 1900-talet moderniserades slottet. I ett av rummen står soffan och väntar på besökare framför stiliga jugendpaneler.

FOTO SFV/CLAES OLSSON

Drottningholm utanför Stockholm blev Sveriges första världsarv 1991. I slottets södra länga har kungafamiljen haft sin officiella bostad sedan 1981.

FOTO ÅKE E:SON LINDMAN

Flera av Sveriges världsarv är i allra högsta grad miljöer som används. Drottningholm är hem för vår statschef, Karlskrona är en viktig örlogsstad och Laponia och Södra Ölands odlingslandskap brukas av invånarna. Samtidigt finns många utmaningar för de svenska världsarven, bland annat klimatförändringar.

TEXT *Gustav Schön*

levande VÄRLDSARV

Drottningholm är ett av Sveriges femton världsarv. Här ingår slottet, slottsteatern, slottsparken, träbebyggelsen Kanton, Malmen och Kina slott. Det är just den sammanhållna helheten som gjorde att Drottningholm fick en plats på listan över världsarv 1991, som första svenska bidrag. Unesco – FN:s organisation för kultur, utbildning och vetenskap – anser att området har ett så högt kulturellt värde att det är ovärderligt för hela mänskligheten.

– Det är en hel miljö som i princip varit densamma sedan 1700-talet. Det är svårt att hitta något liknande i dag, säger Magnus Reuterdahl, kulturmiljöspecialist och världsarvssamordnare på Statens fastighetsverk, SFV.

ATT VÅR NUVARANDE kung och drottning bor där tillför ytterligare en dimension.

En stor skillnad gentemot många andra historiska platser är att Drottningholm fortfarande har kvar sin ursprungliga funktion, som kungligt slott – vår statschefs hem. Det gör världsarvet till en speciell plats, en levande miljö där man kommer nära kungens privata sfär. Om en framtida statschef väljer att bo någon annanstans skulle det

Den stiliga och mångsidiga slottsparken är en viktig del i världsarvet Drottningholm.

FOTO SFV/CLAES OLSSON

Södra Ölands odlingslandskap har alltid varit viktigt för regionens matförsörjning. I dag är cirka 120 lantbrukare verksamma i världsarvsområdet.

FOTO MARCUS FUNKE/MADDOC PHOTOGRAPHY AB

kunna komma att påverka hur vi upplever Drottningholm, säger Magnus Reuterdahl.

1972 antogs Unescos världsarvskonvention, ett internationellt avtal för att skydda kultur- och naturarv, och sex år senare valdes de första tolv världsarven in. I dag har 196 länder ratificerat konventionen och i skrivande stund finns det 1 273 världsarv, varav 15 i Sverige.

– Ett världsarv är en plats, ett område, ett objekt eller en miljö som på ett unikt sätt berättar något om människans eller jordens historia, förklarar Petra Stråkendal på Riksantikvarieämbetet.

FOTO MÖRBYLÅNGA KOMMUN

Emma Rydner, världsarvssamordnare i Mörbylånga kommun.

I Sverige är det formellt regeringen, med hjälp av Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket, som bereder svenska nomineringar till världsarvslistan. Riksantikvarieämbetet har det övergripande nationella ansvaret och fungerar som en länk i det internationella samarbetet.

Sfv förvaltar mark och fastigheter i åtta av Sveriges världsarv och deltar aktivt i flera av de lokala världsarvsråden samt i organisationen Världsarv i Sverige som nyligen genomförde den nordiska världsarvskonferensen i Karlskrona och på Öland i september, där temat var hållbar utveckling.

– Det speciella med världsarven är att de samlar många olika aktörer. Man arbetar tillsammans, både nationellt och internationellt. Ofta med andra myndigheter men också med allt från museer, organisationer, företag och privata markägare inom världsarven. Det handlar inte bara om bevarande och förvaltning, utan också om hållbar utveckling, demokrati och hur vi för vidare kunskapen till nästa generation, säger Magnus Reuterdahl.

Ett exempel på lokal samverkan och hållbar utveckling finns just i världsarvet Södra Ölands odlingslandskap, som täcker ungefär 80 procent av Mörbylånga kommuns yta. Enligt organisationen Hushållningssällskapet producerar kommunen fyra gånger mer mat än man själv behöver.

– Därför är vår kommun viktig för hela Kalmarregionens matberedskap. Utan betande djur och ett aktivt lantbruk skulle landskapet växa igen på bara några år, säger Emma Rydner, världsarvssamordnare i kommunen.

I dag är ungefär 120 lantbruksföretag verksamma i världsarvsområdet. De är grundbulten för både världsarvet och beredskapen, menar Emma Rydner.

– Vi ser att generationsväxlingar är en av de största utmaningarna vi har. Kan vi inte få barn och unga att vilja ta över sina föräldrars lantbruk kommer vi inte ha något världsarv kvar på sikt.

För att stärka intresset för det egna

FOTO MARCUS FUNKE/MADDOC PHOTOGRAPHY AB

Karlskrona, som blev världsarv 1998, är en av de bäst bevarade örlogsstäderna från 1600- och 1700-talet. I världsarvet ingår även anläggningar på öarna utanför hamnanläggningen, som till exempel flottans stora kruthus på Koholmen.

världsarvet, och kanske locka ett och annat barn till att bli lantbrukare, har kommunen involverat eleverna på Skansenskolan i Mörbylånga. Eleverna har fått åka ut på en guidad utflykt i Södra Ölands odlingslandskap samt skrivit kokböcker fyllda med lokala grödor och recept. Men eleverna deltar också i ett globalt utbytesprojekt. Varje år skickar sjätteklassarna pappersdockor till världsarv runt om i världen. Nu senast fick ett 40-tal amerikanska världsarv besök av en öländsk pappersdocka.

– De lokala världsarvssamordnarna i USA har tagit ut dockorna på en guidad tur. Sen får eleverna i Sverige tillbaka foton och berättelser om sina dockor som sedan blir till en utställning på skolan. Det är verkligen ett uppskattat projekt bland eleverna, som involverar flera skolämnen. Samtidigt får eleverna lära känna sitt arv och förstå världsarvets globala värde, säger Emma Rydner.

DET FINNS MÅNGA utmaningar i skötseln av världsarv. Riksantikvarieämbetet har i en rapport konstaterat att samtliga 15 svenska världsarv på ett eller annat sätt

FOTO MÖRBYLÅNGA KOMMUN

Varje år skickar öländska skolelever pappersdockor till världsarv på olika håll i världen. Här ser vi en av dessa dockor som hamnade i ett världsarv i Texas.

påverkas av klimatförändringarna. Problem med vatten är en gemensam nämnare för nästan alla världsarv. Antingen är det för mycket vatten eller för lite.

Exempelvis är Örlogsstaden Karlskrona – som fortfarande i dag är en ledande marinbas – direkt hotad av stigande havsnivåer, medan Södra Ölands odlingslandskap är drabbat av vattenbrist och torka.

– Ölänningarna har brukat marken och klarat av att anpassa sig efter naturens förutsättningar på ett ypperligt sätt i mer än 5 000 år. Det vi ser nu är att torkan riskerar att förstöra skördar och att vattenbristen på sikt kan bli så påtaglig att det kan bli svårt att hålla betande djur på marken, säger Petra Stråkendal.

– Redan nu hämtas vatten från fastlandet och i förlängningen hotar det världsarvets existens. Betesdjuren och lantbrukarna är hjärtat i det öländska världsarvet.

PÅ SAMMA SÄTT är den samiska kulturen och renarna kärnan i världsarvet Laponia. Men snabba temperaturväxlingar under vintern kan få betesmarken att frysa till is.

– Normalt kan renar skrapa undan snö för att komma åt laven i marken, men när det fryser till is bildas en hård isskare. Det gör det svårt för renarna att komma igenom snötäcket vilket leder till att de svälter, säger Petra Stråkendal.

SVENSKA VÄRLDSARV

Statens fastighetsverk förvaltar – helt eller delvis – åtta av de femton svenska världsarven.

Världsarv	Typ	År	SFV*
1. Drottningholms slottsområde	Kultur	1991	Ja
2. Birka och Hovgården	Kultur	1993	Ja
3. Engelsbergs bruk	Kultur	1993	Nej
4. Skogskyrkogården	Kultur	1994	Nej
5. Hällristningsområdet Tanum	Kultur	1994	Nej
6. Hansestaden Visby	Kultur	1995	Ja
7. Gammelstads kyrkstad	Kultur	1996	Nej
8. Laponia	Blandat	1996	Ja
9. Örlogsstaden Karlskrona	Kultur	1998	Ja
10. Höga Kusten/Kvarkens skärgård**	Natur	2000	Ja
11. Södra Ölands odlingslandskap	Kultur	2000	Ja
12. Falun och Kopparbergslagen	Kultur	2001	Ja
13. Grimeton Radiostation	Kultur	2004	Nej
14. Struves meridianbåge**	Kultur	2005	Nej
15. Hälsingegårdar	Kultur	2012	Nej

*) SFV förvaltar mark och/eller byggnader i världsarvet.
**) Transnationellt världsarv – sträcker sig över flera länder.

ILLUSTRATION VERONICA BALLART LILJA

Eftersom Sverige har ratificerat världsarvskonventionen innebär det att staten har åtagit sig ansvaret att bevara världsarven i evinnerlig tid. I Gammelstads kyrkstad i Luleå har man arbetat med marksänkningar.

– Gammelstad är ett gott exempel på hur vi kan klimatanpassa våra världsarv. Där har vi haft stora bekymmer med snösmältning och hällregn. Med markjusteringarna leds vattnet bort bättre och förhindrar fuktskador på byggnaderna, säger Petra Stråkendal.

I MÖRBYLÅNGA HAR man bland annat byggt ett avsaltningsverk och återställt flera våtmarker.

– Lösningarna här är mer inriktade på resiliens genom att säkra vattentillgången för betande djur och dricksvattnet för invånarna, säger Petra Stråkendal.

Paradoxalt nog har infrastrukturprojekt som solcellsparker och vindkraftverk identifierats som ett av världsarvens stora utmaningar. De gröna infrastrukturprojekten kan förstöra den funktionella och visuella upplevelsen av ett världsarv.

– Det är rätt komplext. Världsarven är å ena sidan beroende av den gröna omställningen för att bromsa klimatförändringarna, men å andra sidan kan själva infrastrukturen för grön energi utgöra ett direkt hot mot världsarvens universella värden, säger Petra Stråkendal.

På Drottningholm förvaltar SFV stora delar av Lovön, vilket skyddar miljön runt världsarvet.

– I stort sett alla världsarv har en buffertzon, de ger oss rådighet och skyddar den visuella helheten av världsarven. Det är dock rätt unikt att vi förvaltar så mycket mark runt omkring ett världsarv som vi gör kring Drottningholms slott, säger Magnus Reuterdahl.

ÄR DET NÅGRA nya världsarv på gång i Sverige?

– Det finns initiativ, men Statens fastighetsverk driver inte frågan. Sverige har i dag en restriktiv hållning till att nominera ytterligare världsarv, bland annat eftersom det finns en övervikt av världsarv i västvärlden, säger Magnus Reuterdahl.

– Men det kostar också mycket tid och resurser att skapa nya världsarv samtidigt som världsarven i sig inte har någon särskild finansiering. Detta gör att medlen till dem behöver tas från befintliga resurser, vilket gör att något annat behöver prioriteras bort. ✷

FOTO HÅKAN STENLUND

Laponia – Lapplands världsarv – är ett av Europas största sammanhängande naturområden. Området har unika naturvärden med sin blandning av fjäll, myrmark och urskog. Men här finns också stora kulturella värden genom samernas rennäring, som påbörjades långt innan Sverige bildades som nation. På bilden ser vi fjällsjön Sårjås i Padjelanta nationalpark.

VAD ÄR ETT VÄRLDSARV?

ETT VÄRLDSARV är en unik natur- eller kulturmiljö som är så enastående och värdefull att den anses tillhöra hela mänskligheten och ska bevaras för framtiden. Det kan vara skapat av både naturen och människan.

I dag finns 1 273 världsarv, varav 15 finns i Sverige. SFV förvaltar mark och byggnader i åtta världsarv. Sverige har i dag en restriktiv hållning när det gäller att nominera ytterligare världsarv till världsarvslistan.

Sommaren 1720 hamnade överste Lorenz Christoffer Stobée i fängsligt förvar på Malmöhus slott anklagad för majestätsbrott. Det var kulmen på en historia som började med att han dödade en björn i rysk fångenskap. Men den kreativa militären lyckades reda ut alla stormar och slutade senare som landshövding.

TEXT *Thorsten Sandberg* ILLUSTRATION *Veronica Ballart Lilja*

Anekdoten: Mästerrymmaren Stobée

I MITTEN AV augusti 1720 anlände en trupp soldater anförda av generaladjutanten Johan Kock von Gyllenstein till Barsebäcks slott vid kusten norr om Malmö. Man hade kung Fredrik I:s order att gripa Lorenz Christoffer Stobée, överste vid Fortifikationen. Efter gripandet fördes Stobée till Malmöhus slott för fängsligt förvar och alla hans dokument beslagtogs.

Varför blev då Stobée fängslad och fick skaka galler? Den akuta anledningen till arresteringen var att kungen informerats om att Stobée tagit emot pengar från Ryssland och offentligt talat nedsättande om honom. Majestätsbrott således.

Men alltsammans var bara påhitt av Johan Kock von Gyllenstein – han som arresterade Stobée – och kapten Anders Gyllenroth. Det var Gyllenroth själv som förklädd till Stobée högt och ljudligt inför andra förolämpat kungen. När historien rullade upp hamnade angivarna själva på de anklagades bänk.

BAKGRUNDEN VAR bland annat politisk, då Stobée förespråkat en annan tronföljare än Fredrik av Hessen som valts till kung med namnet Fredrik I. Detta väckte ont blod i kretsarna kring den nya monarken. Men bakom angivelserna låg också personligt groll mellan Stobée och officerarna.

När Stobée tio år tidigare – 1710 – blev tillfångatagen i

kriget mot Ryssland och så småningom deporterades till ett fångläger i Archangelsk vid Vita havet hade han överlåtit ansvaret för hustru och barn till vännen Anders Gyllenroth. Men vännen hade fula avsikter. Han gömde undan Stobées brev till hustrun för att få henne att tro att maken var död. Gyllenroth bespetsade sig nämligen på att gifta sig med ”änkan”. Så blev det nu inte.

I RYSSLAND SMIDDE Stobée istället flyktplaner. Guvernören i Archangelsk hade en tam björn som Stobée skötte om. Björnen gillade alkoholhaltiga drycker, vilket ofta ledde till att den somnade.
Stobée lät döda björnen när den sov och gömde undan kroppen i sjukrummet där den spred obehagliga dunster. Kamraterna lade det illaluktande björnliket i sängen och klädde på denne Stobées nattkläder. För säkerhets skull vändes björnens ansikte mot väggen.

Funktionären som skulle verifiera dödsfallet ryggade tillbaka av stanken och krävde omedelbar begravning utan examination av liket. Den döda björnen stoppades ner i en kista och jordades. Stobée, som i myndigheternas ögon var död och begraven, klädde ut sig till handelsman och tog sig tillsammans med några andra rymlingar till Sverige.

1715 kom Stobée kom tillbaka till sitt hemland där han upptäckte vännens svek. Han återupptog sitt fortifikatoriska arbete, och de dramatiska händelserna kring 1720 blev bara ett hack i karriärkurvan. 1739 utnämndes han till direktör för Fortifikationen, och ett par år senare tillsattes han som landshövding i Göteborgs och Bohus län.

LORENZ CHRISTOFFER STOBÉE, som föddes 1676 i en professorsfamilj i Lund, hade många strängar på sin lyra – allt från fortifikation till poesi, teckning och måleri. Adelsgenealogen Gustaf Elgenstierna beskriver honom som ”en skicklig ämbetsman, lärd, god latinsk och även svensk poet samt efterlämnade en vacker boksamling”. När han avled 1756, 80 år gammal, hade han dessutom hunnit med tre hustrur.

Lägg därtill mästerrymmare. ”Stobée stod för en av de djärvaste och mest imponerande flykterna ur rysk fångenskap under det stora nordiska kriget”, skriver militärhistorikern Lars Ericsson Wolke med viss reservation kring vad som är sanning och vad som är påhitt i berättelsen. Klart är att han förstod värdet av en spännande historia. ✷

»Stobée, som i myndigheternas ögon var död och begraven, klädde ut sig till handelsman och tog sig tillsammans med några andra rymlingar till Sverige.«

KÄLLOR: Lars Ericsson Wolke, Lorenz Christoffer Stobée – ett levnadsöde under det stora nordiska kriget. (Ingår i Gränsland i krigens skugga, 2011/2012); Göran Nilzén, Lorenz Christoffer Stobée. (Svenskt biografiskt lexikon, band 33, 2007–2011). Gustaf Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor (1925–1936).

ANTIKVARIENS *balansakt*

Att värna fastighetens kulturvärden är en central uppgift för Statens fastighetsverk. Men hur ser de ut och hur ska dessa värden vägas mot till exempel funktion, ekonomi och miljö? Vi följde med kulturmiljöspecialisten Anna Carver till operabyggnaden för att se hur avvägningarna kan göras.

TEXT *Johan Wickström* FOTO *Melker Dahlstrand*

I Operans guldfoajé hänger tre kristallkronor omgärdade av guldstuckaturer och Carl Larssons storslagna målningar, med motiv från musikhistorien. Speglarna på rummets kortsidor fångar upp kristallkronorna och gör det 28 meter långa rummet nästan gränslöst. Här inne samlas operapubliken för att ta en drink mellan akterna, på samma sätt som man gjorde redan under invigningsåret 1898 – då med kristallkronorna som enda ljuskälla.

NÄR OPERABYGGNADEN nu står inför en omfattande miljardrenovering får man gå varsamt fram i detta rum, som har ett kulturvärde utöver det vanliga.

– Vi kommer att rengöra, putsa upp och byta elen, säger Anna Carver, kulturmiljöspecialist på Statens fastighetsverk när vi vandrar runt på det stjärnmönstrade parkettgolvet.

Just golvet kräver sannolikt en mer radikal åtgärd. Det är nött och slitet och har lagats i omgångar, men ska nu få en ordentlig renovering där stora delar kan komma att behöva bytas ut mot ett nytt golv – med samma mönster, material och ytskikt.

Operans guldfoajé är ett av byggnadens finaste rum. Rummet inramas av gulddetaljer och Carl Larssons symboliska konstverk.

– Golvet har givetvis ett stort kulturhistoriskt värde. Men om vi har det kvar kan vi bara använda rummet musealt, säger Anna Carver.

– En utgångspunkt för renoveringen är att Operan ska kunna använda lokalerna som tidigare och då behöver vi byta. Operans verksamhet i sig är också ett kulturvärde som vi måste beakta. Här stod människor för 120 år sedan också. Det är en speciell känsla som vi vill bevara.

Exemplet visar balansgången mellan materiella och immateriella kulturvärden. En av många avvägningar som ingår i Anna Carvers arbete.

OPERABYGGNADEN ÄR nu inte vilket hus som helst. Här vid Gustav Adolfs torg har det bedrivits operaverksamhet ända sedan 1782, då Gustav III:s opera invigdes. När den gustavianska operan revs

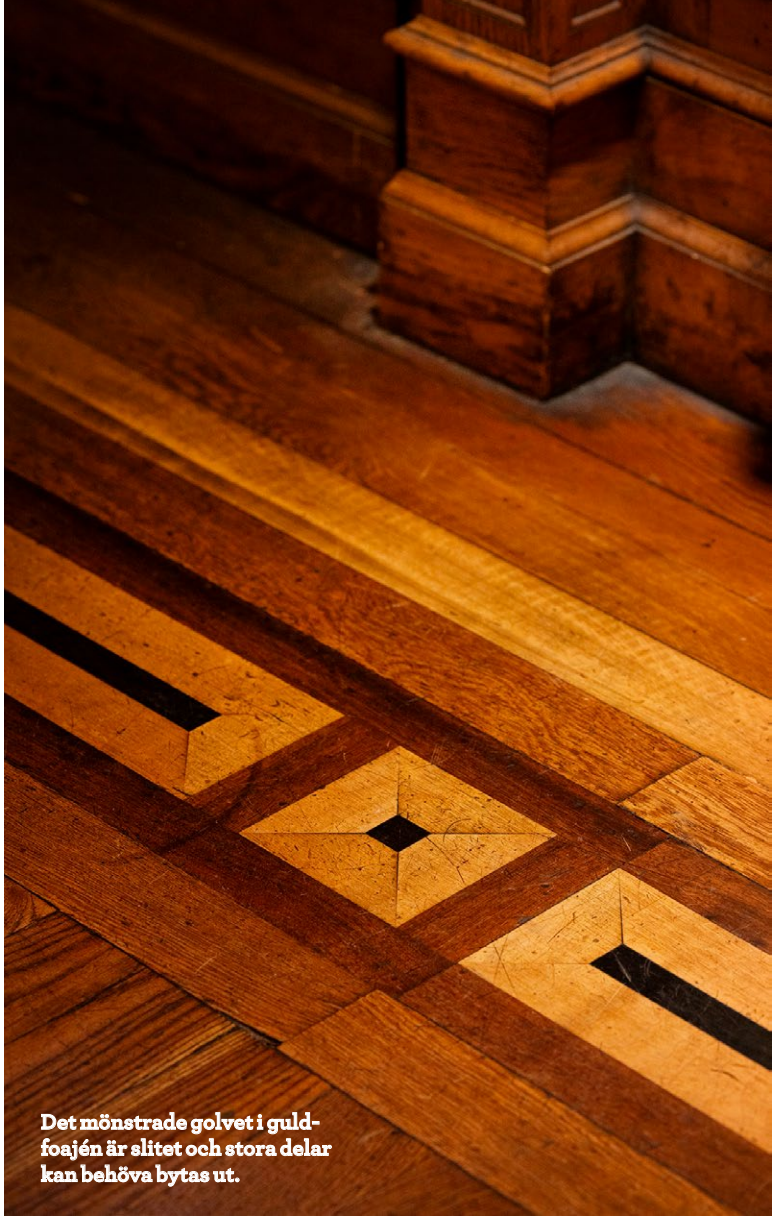

Anna Carver blickar ut över Operans hjärta, den stora salongen med sina tre balkongrader ovan parketten. Totalt kan salen ta emot 1 165 besökare.

Bakom kulisserna ryms en mängd olika lokaler, till exempel perukmakeri och kostymförråd från tidigare uppsättningar. Här finns också de scentekniska lösningarna, vilket ger en intressant kontrast till den konstnärliga inramningen i övrigt.

Det mönstrade golvet i guldfoajén är slitet och stora delar kan behöva bytas ut.

1892 satte arbetet igång med den nya operan, som skulle iklädas ”senrenaissansens former”, enligt arkitekten Axel Anderberg, samtidigt som den nya jugendstilen började ta form.

– Det är ett typiskt teaterhus från 1800-talet med scentorn i mitten, men i en helt annan skala än de flesta teatrar. Med sina 1 400 rum förhåller det sig också till stadens omgivande stadsrum, särskilt till slottet som ligger bredvid, säger Anna Carver.

– Sedan starten har även Operakällaren legat i byggnaden, och 1905 tillkom Operabaren, som är en av landets bäst bevarade jugendmiljöer. Så det är många olika kulturvärden att beakta.

Det är också ett hus som var långt före sin tid genom sina tekniska lösningar. Huset värmdes upp med fyra ångpannor kopplade till ett sinnrikt rörsystem, hade en innovativ ventilationslösning och elektriskt ljus. Huset har renoverats i omgångar under 1900-talet, men i dag är de tekniska systemen uttjänta och arbetsmiljön är dålig. Så en omfattande renovering är helt nödvändig.

För Anna Carver är detta projekt egentligen bara ett i mängden, även om hon sedan några år lägger nästan halva sin arbetstid här. Hon jobbar parallellt med flera andra projekt, just nu till exempel Garnisonssjukhuset i Karlsborg och ombyggnaden av Sveriges ambassad i Helsingfors.

ANNA CARVERS UPPGIFT är att se till att värna fastigheternas kulturmiljövärden. Däri ingår att ta reda på vilka de kulturhistoriska värdena är och hur de tar sig uttryck. Det arbetet är en förutsättning för de flesta projekt inom SFV.

– Det handlar mycket om att sätta sig in i och analysera andra tiders livsvillkor, värderingar och förutsättningar. Lite generaliserat kan man säga att ju bättre bevarat och ju mer typisk miljö, desto högre kulturvärde. Och det behöver inte vara kopplat till hur gammalt ett objekt är, säger Anna Carver.

Som en av fyra kulturmiljöspecialister på SFV stöttar hon projektledare och fastighetsförvaltare i löpande frågor, till exempel tillståndsfrågor.

– Ibland är det bara små beslut. Men de ska

»Det handlar mycket om att sätta sig in i och analysera andra tiders livsvillkor, värderingar och förutsättningar. «

inte underskattas. Ibland pratar vi om de små förändringarnas tyranni. Många små och mindre genomtänkta åtgärder kan förvanska ett helt byggnadsminne.

I arbetet ingår även en hel del administration: att granska handlingar och svara på remisser. Hon tar även fram policydokument och riktlinjer, till exempel vårdprogram som ger vägledning för hur fastigheterna ska skötas.

OFTA ÄR DET konsulter som tar fram underlag och handlingar om kulturvärdena.

– Utifrån dessa underlag och den lagstiftning som skyddar objektet tar vi fram lösningar som är varsamma om kulturvärdena samtidigt som de värnar om hyresgästernas behov, säger Anna Carver.

– Alla projekt är unika, så det finns inga standardlösningar. Vi månar ju om att använda traditionella metoder vid underhåll och vård, men det är inte alltid det går. Vi måste ofta ta fram speciallösningar.

Och det är en hel del att ta hand om. SFV har ansvar för cirka 4 000 byggnader. I uppdraget ingår att bevara och utveckla kulturvärdena i fastigheterna. Samtidigt finns höga krav på teknik, brandsäkerhet, tillgänglighet – och hyresgästernas egna specifika krav. En ständig balansgång.

Anna Carver, som är utbildad byggnadsantikvarie, hade bland annat arbetat på länsmuseer och som antikvarisk konsult i ett par teknikkonsultföretag innan hon 2023 tog steget över till SFV. Kort därefter tog hon plats i styrgruppen för det stora operaprojektet, som då hade pågått i några år. Men myndighetens tidigare projektplaner hade nyligen behövt omarbetas, och projektet fortsatte därför under delvis nya förutsättningar.

– Vi började med att göra en förstudie där vi bland annat kunde se vilka kulturmiljöfrågor som vi måste gräva djupare i. De ställningstaganden som görs tidigt i processen är avgörande, förklarar Anna Carver.

OCH I JUST operaprojektet kom man snabbt fram till att det krävs en ny detaljplan för fastigheten, vilket är väldigt ovanligt i renoveringsprojekt. I den gamla detaljplanen, från 1982, står det tydligt att kulturvärdena inte får minska.

Den stora trapphallen vid entrén utgör startpunkten för alla besökare. Här dominerar marmor i olika former, både på golvet och i olika utsmyckningar.

Originalarmaturerna i Operans entré ska få nya ljuskällor.

– Men vi insåg att de förändringar som vi planerade, till exempel en påbyggnad, skulle kosta för kulturmiljön. Då krävs det en ny detaljplan. Det är ju också rimligt att det görs en demokratisk prövning när man gör åtgärder som förändrar stadsbilden, förklarar Anna Carver.

DET ÄR STOCKHOLMS stad som ansvarar för detaljplanen, men Anna Carver och hennes kollegor levererar en stor del av underlagen.

– Vi har fått pengar från regeringen för ombyggnaden, men utan ny detaljplan går det inte. Så det är en väldigt viktig process. Jag hoppas att den nya detaljplanen kan vara klar 2027, säger Anna Carver.

I det förslag som SFV nu lagt fram ingår bland annat en påbyggnad på den östra delen av huset som bland annat ska inrymma en ny scen för barn och unga samt tre balettsalar. Det blir ytterligare en årsring som i så fall läggs till på byggnaden. Snäppet ovanför Peter Celsings modernistiska tillbyggnader från 1974, som bland annat inrymmer Café Opera.

Ovanför Peter Celsings modernistiska utbyggnader kommer den nya påbyggnaden placeras om SFV:s planer går igenom.

För att genomföra SFV:s nya påbyggnad krävs det att en del av den ursprungliga fasaden tas bort, inklusive ursprunglig fasadornamentik.

– Det gick inte att lösa på något annat sätt tyvärr. Möjligheterna att fortsätta och utveckla verksamheten vägde tyngre än att behålla ornamentiken. Men vi arbetar nu för att hitta sätt att ta tillvara och återanvända delar av detta i den nya byggnadsdelen.

Exteriört kommer således renoveringen att märkas, men inne i operan kommer mycket att vara sig likt även om renoveringen också ska resultera i en större publikupplevelse då det gäller komfort och service.

– I de äldre publika delarna kommer man inte att märka så mycket, säger Anna Carver när vi går in i vestibulen med sitt ståtliga marmorgolv och många utsmyckningar.

– Det vi kommer att justera är ljuset. Vi ska givetvis ha kvar originalarmaturerna, men vi kommer att sätta in nya lampor i dem och även sätta dit nya dolda ljuskällor som punktbelysning.

– Vi arbetar nu med att hitta ett sätt att ta tillvara och återanvända delar av ornamentiken i den nya byggnadsdelen.

Känslan ska vara densamma som när huset en gång invigdes. Det byggdes utifrån en tydlig klasstruktur där de dyraste platserna låg på första raden för den förnämsta societeten, andra och tredje balkongraden var för tjänstemän medan tredje raden högst upp var riktade till arbetare och tjänstefolk – som givetvis inte fick vistas i Guldfoajén i pauserna.

DENNA STRUKTUR ÄR fortfarande synlig med små detaljer här och där. Trapphusen upp till andra och tredje raden är betydligt enklare till sin karaktär. Här är golven inte gjorda av marmor utan av gjuten konststen. Rummen har också betydligt lägre takhöjd och mindre ornamentik.

Det är sådana aspekter som gör kulturmiljöspecialistens jobb så spännande, menar Anna Carver – vittnesbörden om andra tider och sammanhang.

– Emellanåt får jag starka påminnelser om tidens gång. Det kan vara texten som finns kvar på en hylla i en källare eller om någon väldigt ålderdomlig byggnadsdel är kvar, säger Anna Carver.

– Då får jag verkligen känslan av att tiden är både lång och kort på samma gång. Man får kontakt med människorna som en gång använde huset. Det är häftigt. ✷

FOTO SFV

Lejon på väg till restaurering

EFTER ETT blixtnedslag utanför Åstorp sommaren 2025 förstördes Kvidingemonumentet, minnesmärket över kronprins Karl Augusts död 1810. Nu har de två gjutjärnslejonen – 800 kilo styck – lyfts från platsen och transporterats till en smidesfirma. Där ska de restaureras samtidigt som SFV ska utreda förutsättningarna för en rekonstruktion av det skadade monumentet.

Det ena lejonet skadades vid blixtnedslaget. Ett stenblock tros ha träffat lejonet så att det föll från sin sockel och tassarna slogs av. Det alternativ som nu utreds innebär att de delar av monumentet som går att rädda så långt som möjligt ska kunna bevaras och återanvändas, medan förstörda delar av bland annat trappar, sockel och kolonn kan behöva återskapas i ny sten.

FOTO UTRIKESDEPARTEMENTET

80-ÅRSJUBILEUM I ADDIS ABEBA

I ÅR FIRAR Sverige och Etiopien 80 år av diplomatiska förbindelser, och under den tiden har Sverige i flera årtionden haft en permanent diplomatisk närvaro i Etiopiens huvudstad Addis Abeba. Det svenska ambassadkansliet och residenset ligger centralt i Addis Abeba på en tomt som överlämnades som gåva till Sverige 1946. I dag har Sveriges ambassad i Addis Abeba närmare 70 anställda och samlar flera verksamheter under ett och samma tak.

FOTO SFV/MARCUS ÅRSKOG

OSYNLIGT ARBETE BAKOM KULTURARVET

UNDER Almedalsveckan klädde SFV tillfälligt om ett antal skyltar vid ruinerna i Visby för att lyfta fram arbetet bakom Sveriges kulturarv. Skyltarna var en del av SFV:s kampanj ”Låt stå!” som uppmärksammar de ofta osynliga insatser som krävs för att vårda och bevara kulturhistoriskt värdefulla byggnader, ruiner och miljöer.

– Med kampanjen vill vi visa att kulturarvet inte bevaras av sig självt, säger Max Elger, generaldirektör för SFV.

FOTO ANNA ENBERG

TRÄDVÅRD VID OTTENBY KUNGSGÅRD

UNDER DE senaste åren har cirka 80 lindar planterats i alléer och trädrader på Ottenby kungsgård. De tidigare träden hade drabbats av almsjuka och det var dags att förnya alléerna. I början på juli gjordes en insats för att dessa nya träd ska få extra näring och hjälp att etablera sig på den nya växtplatsen. Arbetet utfördes av Essunga plantskola som också har planterat träden. SFV:s arrendator stöttar i arbetet med utkörning och bortforsling samt vattnar träden under somrarna.

Den gröna tråden

Dooonk, swoop, klong... Det rytmiska ljudet av plantering, nästan som musik, välbekant för den som någon gång burit den gröna bördan av små granplantor och planterat skog. Doonk, swoop, klong... den där rytmen som kroppen snabbt faller in i. Planteringsröret i marken, en planta, en rörelse framåt. Om och om igen. De små, späda plantorna i min hand känns nästan för lätta för det ansvar de bär på. Av näring, luft och ljus ska de växa. De ska bli en krona som fångar solens ljus. De ska bli skog. De ska bli tid.

Det är ett märkligt perspektiv, att hålla framtiden i handen och samtidigt stå stadigt i nuet. Det är kanske därför mina tankar tar fart just här, mellan rörelserna, i det monotona och det meningsfulla.

FOTO SANDRA LEE PETTERSSON

»Det finns något i skogen som tycks smitta av sig – en förmåga att ge utrymme och att ha tålamod.«

MINA TANKAR VANDRAR vidare till den röda tråd som letar sig fram genom livet och hur allt hänger ihop. Jag ser det nu alldeles klart. Där bredvid den röda tråden, tätt och följsamt, löper en snirklande och livsgivande grön tråd. Den växte fram långt innan jag själv såg den – min livlina skogen. Hur många gånger har inte den varit min allra bästa vän? Där skogens tystnad och trädens trygghet rensat bort vardagens måsten. Där det som tynger och det som kräver ett svar och en lösning lagt sig till rätta. Där skogen gett mig kraft och energi och lugnat mitt hjärtas slag. Där det förlåtande gröna ljuset låtit mig vara precis den jag är, här och nu.

Min gröna tråd löper tydligt och självklart i mitt yrkesval. Här har jag mött kvinnor och män med ett engagemang utöver det vanliga. Med samma omsorg som en trädgårdsmästare vårdar sitt morotsland med sådd, gallring, skötsel och skörd har skogens trädgårdsmästare förvaltat skogen. Jag har trivts här. Inte bara i uppgifterna, utan i sammanhanget. En sorts jordnära klokskap. Det finns något i skogen som tycks smitta av sig – en förmåga att ge utrymme och att ha tålamod.

LANDSKAPET BÄR HELA tiden på sin egen förändring, skogen med sina egna krav ställer krav på oss som förvaltar den. Här ska mycket få plats samtidigt – arter, mångfald, människor, renskötsel och råvara. Skogen är inte en sak, utan flera på en gång. Det är inte alltid en enkel ekvation. Det finns sällan något självklart rätt, bara avvägningar och en ständig strävan att balansera alla intressen. Vår nutid är andras framtid. Det som i dag är en tät ungskog var en gång en öppen yta, det som nu ligger i skugga har en gång stått i ljus. Ungt blir gammalt i en ständig rörelse i skogens dynamik.

Planteringens rytmiska ljud har tystnat och i stället bytts ut mot en kvittrande lärka och en susande vind. Jag rätar på ryggen, ser ut över raderna jag just satt. Små, späda plantor som tagit plats i marken. Jag går och hämtar en ny låda, ställer ner den där jag slutade. Men först en paus. Slår mig ner på en stubbe, tar fram min smörgås och häller upp kaffe ur termosen. Varmt och starkt, precis som det ska vara. Andas. Låter tanken landa. Känner glädje och tacksamhet över att min gröna tråd varit så tydlig och självklar – och att den följt mig hela vägen hit.

Har du också hittat din gröna tråd?

IRENE STJERNA
naturvårdsspecialist på SFV

B Posttidning
Ej retur

Statens fastighetsverk, Box 2263, 103 16 Stockholm

Kulturvärden kommer ut med fyra nummer per år.
En prenumeration kostar 300 kronor per år.
https://order.flowy.se/statensfastighetsverk
Tel: 08-121 060 73

